

Patrně z úvah předcházejících, že právo z vynálezu o sobě, jak upraveno jest zákonem patentním, má obsah dosti obmezený; absolutní dispozice vynálezce v těsně vymezené meze, patrně v intenci dáti pobídku vynálezci, by snažili se utužiti vztah svůj k vynálezu jeho patentováním, čímž nepřímo zabezpečuje se jednak intenzivní využití vynálezu po dobu patentní ochrany, jednak zase urychluje se též uvolnění vynálezu ve prospěch pokroku celkového života výrobního.

Podotknouti zbývá ještě, že vymezený výše obsah práva z vynálezu nevyčerpává veškerých důsledků právních, kteréž vůbec vznikají vynálezci ze tvůrčího vztahu jeho; obmezili jsme se tuto na vytčení důsledků speciálně patentněprávních, tvořících »právo z vynálezu« založené v normách platného patentního práva. Otázkou další, meze úvahy této přesahující, jest stanovení ochrany právní, jež se podává pro vynálezce z hlediska obecnoprávního, zejména z hlediska pojetí práva toho — ne jako práva nesoucího se k bezprostředné dispozici vynálezem — nýbrž jako práva ryze osobnostního, pouze individuálního. Jsou to otázky, pro jichžto zodpovězení nedostává se nám dle přítomného stavu zákonodárství pevného podkladu pozitivního, kteréž jsou však zvláště zajímavým problémem moderní pravovědy vždy intenzivněji jimi se zabývající.³⁰⁾

Technika sčítání lidu z 31. prosince 1900 v Rakousku.

Píše JUDr. *Theodor Živanský*.

(Dokončení.)

Ad 3. Čítání strojem elektrickým. Základní myšlenka tohoto stroje,²¹⁾ vykonávati určitý mechanický proces na lístcích sčítacích tím, že příslušně rozvrhnou se otvory v nich, je vy-

výše I. lit. C in fine). — Zvláštnost jakási podává se v případě našem stran požadavku bonae fidei jakožto podmínky práva předuživacího. Podmínka ta bude při vynálezci resp. právním nástupci jeho povždy splněna; neboť i kdyby vynálezce přímo věděl, že osoba jiná — třeba i na př. druhý dřívější vynálezce — chystá resp. podává přihlášku vynálezu k patentování, nelze přece nikterak říci, že používá vynálezu svého jedná obmyslně, a totéž platí i o právním nástupci vynálezce. — O právu předuživacím srv. bližší zejména u *Adlera* l. c. str. 60. násl.

³⁰⁾ Předním pěstitelům nauky této, a to zejména pokud jde o práva vynálezce, jest prof. *Kohler*; nejnověji v cit. *Handbuch des d. P. R.* zvláště str. 248. násl.

²¹⁾ Stroj ten vynalezen byl *Elsasanem Hollerithem* 1899 ve Spojených Státech severoamerických, i bylo ho ponejprv použito při zpracování severoamer. censu z r. 1900., na to v Kanadě, po té u nás (r. 1890. i 1900.),

půjčena z principu Jacquardova tkalcovského stavu. Tato základní myšlenka provedena jest u čítacího stroje v ten způsob, že elektrický proud prochází jenom oněmi místy lístku průbojného, jež jsou perforována a jež tudíž odpovídají určitým momentům jednotky statistického pozorování. Zasáhnutí elektrického proudu má pak v zápětí pohyb souvislého s ním počítadla. Je tedy jen věcí zvláštního uspořádání stroje elektrického tak, aby určitá místa byla spojena s počítadly, neboť jen tak zachycuje elektrický stroj ony momenty statistického pozorování, jež jednotlivými počítadly mají býti registrovány. Nejdůležitější moment spočívá tedy v zásadě, že co není na lístku dírkováno, nemůže býti strojem počítáno. A z toho již vyplývá, že před započítím se zpracováním musí celý plán zpracování býti do nejmenších podrobností a již také pro stadia předchozí (vyznačování, dírkování) definitivně vypracován.

U nás používá se stroje Hollerithova s jistými změnami, jež provedl na něm vídeňský elektrotechnik Sch äffler. Stroj ten sestává kromě batterie v podstatě ze dvou hlavních částí, sloužících rozdílným úkolům: ze zařízení počítacího, jež slouží tomu, aby počítalo, resp. sečítalo individuální znaky objektů pozorovaných, tedy vždy jednotky, a ze skříně příhrádkové, jejíž úkolem je materiál sečítaný v určitých jiných směrech dále roztržiti.

Zařízení počítací sestává podrobněji z přístroje kontaktního, počítadel (Zählwerke) a zařízení pomocí relais (Relais-Anlage). Kontaktní přístroj obsahuje tolik zařízení k uzavření proudu baterií vyvozovaného, kolik rozdílných znaků jednotky pozorované může býti vyjádřeno otvory v průbojném lístku, pokud se týká vzájemnou polohou jejich (u nás 240). Kontaktní aparát má úlohu zjistiti, že v lístku jsou otvory a zprostředkovati mechanický záznam jejich. Sestává z desky z tvrdé pryše, upevněné na desce stolu, obsahující řečený počet válcovitých prohlubenin (okřínků) naplněných rtutí. Takto vzniklé rtuťové sloupce jsou pojaty v elektrický proud. Nad deskou upevněna je na páce v rámci soustava jehlic v ten způsob, že, stlačí-li se páka dolů a gumová deska je nezakryta, vnikne do každého okříнку jehlice. Jehlice tyto jsou na lehkých spirálových pérech, jež je tlačí dolů. Vložíme-li lístek průbojný na desku kontaktního přístroje, nalézají se přesně pod jednotlivými značkami lístku sloupce rtuťové, nad nimi pak jehlice. Stlačíme-li páku dolů, vniknou jehlice do rtuťových sloupců jen na těch místech, kde lístek je perforován, jinak narazí na lístek. Ježto pak také jehlice jsou pojaty v elektrický proud, uzavře se tento všude tam, kde jehlice spojily se se rtuťovými sloupci, nikde jinde.

v Rusku při sčítání lidu z 1897, v Itálii a konečně Francii 1900. Je přirozeno, že na př. v pokročilém Německu a v Uhrách vzhledem k individuálnímu lístku jakožto formuláři vyšetřovacímu dosud se nemohou odhodlati k této technice strojové.

Počítadla, rovněž do proudu elektrického vložená, uvádějí se v pohyb elektromagnetem, jehož kotva při každém kontaktu zasáhá háčkem v ozubené stodílcové kolečko, s nímž spojena je ručička, která následkem toho posune se o stupeň na stodílném obvodu ciferníku, který tvoří zevnější stranu počítadla. Jakmile se kolečko úplně otočilo, posune druhé, rovněž stodílné, o zub dále, následkem čehož posune se o stupeň druhá ručička, která dle toho počítá sta. Dle toho mohou hodiny počítadla registrovati až do 10.000 případů. Jakmile se dosáhlo této číslice, nutno to poznamenati, a registrování počíná opět nulu. Náš stroj obsahuje celkem 77 takových počítadel.

Zařízení pomocí relais slouží k provedení složitých prací čítacích v těch případech, kde strojem má současně býti poznamenáno více otvorů v lístku, buď proto, že původně při dírkování více otvory vyjádřen jediný pozorovaný moment nebo protože při zpracování běží o kombinaci dvou nebo více momentů. Mají-li býti kombinovány dva různé momenty statistického pozorování, spojí se počítadla nikoli přímo s póly proudu, sloupci rtuťovými a jehlicemi, nýbrž s relaisy mezi nimi vloženými, na jejichž cívkách působí jeden, na zařízení pákovém pak druhý z těchto momentů; proud se tu uzavře jen tehdy, když jsou tu oba momenty, a jen tehdy posune se rafi je určeného k tomu počítadla.

Skříň příhrádková (Fächerkasten, Sortierbüchse) určena je tomu, aby lístky průbojné dle plánu seskupila a tak připravila pro příští vyčítání. Účel takového seskupování lístků je jasný; lístky tím rozloží se tak, že při následujícím vyčítání materiálu je již sama sebou dána kombinace momentů počítaných strojem (t. j. na hodinách počítadel) s momentem roztrídění materiálu. Skříň příhrádková je rozdělena na 44 příhrádky, jež jsou uzavřeny nahoře příklopkami a je zařízena tak, že příklopy otevírají se automaticky dle toho, jak má materiál dle plánu býti roztríděn, čehož se docílí tím, že elektromagnety skříně příhrádkové spojí se s oněmi jehlicemi, resp. sloupci rtuťovými, jež odpovídají momentům, dle nichž materiál má býti roztríděn. Funkce pracovníka u stroje zaměstnaného omezuje se tedy jen na to, že lístek ze stroje vyňatý mechanicky vloží do té příhrádky, jejíž víko se otevřelo, načež příklopu stlačí. Co do podrobností, do nichž se tu nelze pouštět, odkazují na podrobný popis Rauchbergův v Allg. stat. Archiv, II. 1. str. 79.—86.

Lépe ještě vysvitnou funkce jednotlivých částí stroje, znázorníme-li stručně manipulaci s jednotlivým lístkem při stroji. Pracující má po levici připravenou zásobu průbojných lístků, o jichž vyčítání běží. Levicí vloží do kontaktního přístroje lístek průbojný, pravicí stlačí páku, čímž uzavře se proud na oněch místech, kde se v lístku průbojném nalézá otvor, znázorňující onen moment

zjištění, o jehož číselné určení při vyčítání popisovaném běží, rafje oněch hodin, jež určeny jsou k zjištění momentů, jež v dotyčném případě lístek naznačuje, postoupí o stupeň; na to pustí pravice pracujícího páku, která automaticky opět vrátí se do dřívější polohy, vyjme lístek vyřízený z přístroje kontaktního a vloží jej do onoho oddělení skříně příhrádkové, jehož příklopka při kontaktu byla se zvedla. Téměř současným pohybem ruky pak příklopku tohoto oddělení opět uzavře. Zatím co pravice provádí manipulaci s příklopkou, vnáší levice již další lístek do kontaktního aparátu k témuž řízení. Jak viděti, je činnost lidská při stroji tomto téměř naprosto automatická. Jakmile je tímto způsobem příslušný balík lístků vyřízen, nutno stroj zastaviti a poznamenati výsledky, jež udávají hodiny počítadel, na zvláštních pomocných formulářích. Na základě údajů v těchto formulářích sestaví pak zvláštní oddělení početní (Rechnungsabtheilung) konečné tabulky.

Elektrické vyčítání výsledků posledního našeho sčítání lidu dělo se dle postupu následujícího: Materiál leží dodán z oddělení dírkovacího dle politických okresů. Před I. vyčítáním roztřídí se nejprve ručním kladením, resp. pomocí tupých jehlic dle pohlaví (m, w) a pak dle míst stových a desítkových čísel, značících politické okresy rodiště (srov. rubr. e) průbojného lístku na str. 69.) V tomto pořádku děje se vyčítání I., při němž činně je celkem jen 69 hodin, jejichž bližší funkce vysvitnou z tabulky následující:

I. vyčítání:

vyznání náboženské						stav rodinný					
vyznání náboženské	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	23	24	25	26	27	.	29	30	31	32	33
jednotky číslic značících okresy rodiště	0	1	2	3	4	AG	DA	ZA	AG	+	.
	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	.
	5	6	7	8	9	AB	způsob pobytu stupeň vzdělání		shoda obce dom. s obcí pobytu		.
	45	46	47	48	49	50					.
	An I	An II	An III	An IV	An V	An VI	ls	I	An	.	ls VI
	56	57	58	59	60	61	62	63	64	.	66
	I I	I II	I III	I IV	I V	I VI	ls I	ls II	ls III	ls IV	ls V
	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77

stupeň vzdělání v kombinaci s velikostní třídou obce pobytu

stupeň vzdělání v kombinaci s velikostní třídou obce pobytu

Dle toho je čítání náboženských vyznání věnováno 17 hodin (bližší viz rubriku *g*) průbojného lístku na str. 69.), stavu rodinnému 5 hodin, řeči obcovací 10, konečnému registrování okresů rodiště dle jednotek, resp. A G a AB 12 hodin, způsobu pobytu 2, shodě, resp. neshodě obce domovské s obcí pobytu rovněž 2, stupni vzdělání 3 a kombinaci stupně vzdělání s velikostní kategorií obce pobytu (srv. str. 60.) celkem 18 hodin. — Skříň příhrádková při tom třídí lístky dle desíletých tříd věkových (sloupec I. rubr. *d*) na str. 69.). Jakmile tímto způsobem projde materiál jednotlivého pol. okresu strojem, poznamenají se výsledky, jak je ukazují rafije na hodinách počítadel, na zvláštním pomocném formuláři, jehož bližší úpravu rozebíráti vymýká se z rámce této stati.

Materiál je tedy po I. vyčítání roztržěn dle kategorií věkových, načež ručním kladením roztrždí se uvnitř jednotlivých tříd věkových dle řeči obcovací, takže na konec — theoreticky, poněvadž se nevy-skytnou v jednom a témže okrese všechny možné případy, — roz-
ložen v $11 \times 10 = 110$ balíčků pro každý politický okres. V tomto rozložení dochází k II. vyčítání, jež znázorniti lze takto:

II. vyčítání:

sociální třídění stran obývajících

[illegible]

Dle toho počítají hodiny č. 1—16 poměr k majiteli bytu, resp. podnájemníkovi (srov. rubriku *b*) na str. 69.), hodiny č. 22 registrují kontrolní značku majitele bytu (viz dole v pravém rohu

průbojného lístku na str. 69), 24 hodin věnováno je kombinaci velikostní třídy obce pobytu, jež se rozeznávají v tomto případě jen tři (a to první obsahuje kategorii I. a II. do 2000 obyvatel, druhá kategorie III.—IV., tedy nad 2000 do 10.000 obyv., a třetí V. a VI., tedy nad 10.000 obyv.) s dobou trvání pobytu v obci sčítání, která je kategorisována ne všemi jednotlivými údaji lístku průbojného (rubr. *p*) na str. 69.), nýbrž v 8 skupinách, a to: 1. 1900., 2. 1899.—1898., 3. 1897.—1896., 4. 1895.—1891., 5. 1890. a před tím, 6. neznámá, 7. osoba vojenská a 8. pobyt přechodný, dočasný; tedy 3 třídy velikostní $\times$ 8 kategorií doby trvání pobytu = 24. Pět hodin je věnováno opět konfesi i v tomto rozložení materiálu, při čemž druhů nábož. vyznání rozeznává se nyní toliko 5, a to katolické, pravoslavné, protestantské, israelitské a jiné; rovněž 3 hodiny opět stupni vzdělání. Třicet hodin konečně zaznamenává kombinaci stavu rodinného (a to buď svobodného, buď ženatého nebo konečně vdovského atd.) s jednotkami roku narození. Celkem je tedy při II. vyčítání v činnosti 79 hodin. Je viděti, že okolnost ta, že stroj, jehož se u nás užívá, je zařízen toliko na 77 hodin, není technickou překážkou, aby se připojilo i více hodin, jen je-li postaráno i o přiměřené zesílení elektrického proudu.

Při II. vyčítání třídí současně skříň příhrádková materiál dle skupin povolání (tedy dle míst stových a desítkových číslic značících hlavní povolání), načež po vyčítání rozloží se ručně dle sociálního postavení v hlavním povolání. Kdyby v jediném polit. okresu se vyskytly všechny vůbec možné případy, obdrželi bychom tedy 40 (skupin povolání) $\times$ 11 (druhů sociálního postavení) = 440 balíčků lístků. Třeba že případ ten daleko nemůže nastati, je přece rozvrstvení sčítacího materiálu již tak jemné, balíčky sčítacích lístků ve většině případů poměrně tak nepatrné, že by se ke strojovému zpracování již nehodily; stroj musil by hned po několika málo lístcích býti zastaven, a výsledek čítání poznamenán. Zde by již z finančních důvodů bylo dáti přednost kladení ručnímu. Protože však by tím i objem říšské publikace neobyčejně vzrostl (detail takový přísluší přece zpracovati statistickým úřadům, vztahujícím se na teritorium daleko menší, tedy zemským, resp. městským), svážou se nyní balíčky jednotlivých politických okresů pro obvody obchodních a živnostenských komor, takže před III. vyčítáním leží materiál uvnitř obvodů obchodních komor dle skupin povolání a sociálního postavení v povolání hlavním. Třetí vyčítání provádí se dle programu následujícího: — (tabulku viz na následující straně)

Druhům povolání, t. j. jednotkám číslic, znázorňujících hlavní povolání, věnováno je 8 hodin. Řeči obcovací (v zajímavé této kombinaci se skupinami povolání a sociálním postavením, jež vyplývá z roztržďení, v němž se nalézá materiál již před vyčítáním) určeno je 10, velikostním kategoriím obcí (jež se tu rozeznávají

III. vyčítání:

druhy povolání

									.	.	.		
	1	2	3	4	5	6	7	8					
řeč ob- covací rodinný stav v kombi- naci s kategorií věkovou katego- rie obcí	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	.		
	23	24	25	26	27	28	29	30	.	.	.		
	34	35	36	37	38	39	40	41	.	.	.		
	45	46	47	48	49	50	51	52	.	.	.		
	I-II	III-IV	V-VI	.	.	.	.	.	63	64	65	66	konfese
	56	57	58										
	S	B	A	T	hi	D	S	B	A	T	D		
	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77		

činní v povolání

příslušní k povolání

opět jen 3 a to tytéž jako při vyčítání druhém) 3 a konfesi (členěné na skupiny: katolická, ostatní křesťanská, israelitská a jinaká) toliko 4 hodiny. Vedle 11 hodin věnovaných opět zjištění sociálního postavení v hlavním povolání je zbývajících 24 hodin, při III. vyčítání činných, věnováno zajímavé kombinaci stavu rodinného (v témž členění jako při II. vyčítání) s kategoriemi věkovými, jichž se v tomto složení rozeznává toliko osm a to: 1. do 10 let, 2. do 20, 3. do 30 atd., až osmá obsahuje všechny nad 70 let. Při III. vyčítání sortuje skříň příhrádková 1. podomní obchodníky a stolíře v hlavním povolání, a to členěné dle toho, vykazují-li vedlejší výdělek čili nic; 2. lístky pro majitele bytu, resp. pro hlavy domácností dle struktury domácností »EH, Ep, SH«, (srov. rubr. *i*) na str. 69.) a to opět v členění dle toho, vykazují-li vedlejší výdělek čili nic, a 3. lístky ostatní, tedy pro příslušníky rodiny s výlukou hlav jejich dle vedlejšího výdělku.

Až potud byl plán zpracovací v době, kdy zjednány informace pro přítomnou stať, úplně hotov a definitivně stanoven. Jak viděti, zbývá ještě zpracování dat o statistice rodin a domácností a vedlejším výdělkem, jež je již značně sortováním při III. vyčítání připraveno, takže po IV. vyčítání budou všechna důležitá data zpracována. Bližší postup IV. vyčítání dosud pevně stanoven nebyl.

Srovnáme-li plán posledního elektrotechnického zpracování s postupem z roku 1890, jež Rauchberg podrobně na shora cit. místě vyličil, pozorujeme nehorázné rozdíly, které přirozeně díky víceletým zkušenostem, jichž se od té doby při zpracování roční statistiky přirozené měny obyvatelstva ve statistické ústředně na- bylo, mluví převahou ve prospěch plánu posléz použitého. Ukazuje se ze srovnání toho zcela jasně, jak nejdůležitější technický problém, o nějž se při vybudování plánu, jenž — jak již uvedeno — musí býti do podrobností napřed vypracován, jedná, spočívá především v řešení otázky, který moment zjišťování nebo které kombinace těchto momentů lze vhodněji přikázati skříní příhrádkové a které hodinám počítadel. A v souvislosti s tím dlužno vždy míti na mysli, že síla pracovní, u stroje zaměstnaná, má pokud možná zřídka přerušovati vyčítání strojové, aby výsledky na hodinách poznamenala na pomocném formuláři (jehož vyplňování nebývá právě věcí jednoduchou), čili jinými slovy: dlužno toho dbáti, aby sčítací materiál, jenž vyžaduje zvláštního poznamenání, byl držán co možná pohromadě a co nejméně byl tříštěn. Proniknutím této zásady k plné platnosti vysvětliti lze, proč otázky tytéž byly v obou plánech zpracování řešeny způsobem zcela rozdílným.²²⁾

Bezesporný pokrok posledního zpracování spočívá v tom, že letos potřebí bylo toliko 4, kdežto r. 1890 pěti vyčítání (při čemž upozorniti dlužno, že IV. vyčítání r. 1890 dalo se spojením vždy dvou strojů), což zajisté padá značně na váhu již z důvodů finančních. Nesluší zapomínati, že při jediném vyčítání projíti musí strojem více než 26 milionů lístků. A při tom výsledky letošní jsou nepoměrně bohatší než r. 1890, ať upozorním jen na vysoce důležité a zajímavé kombinace poměrů povolání s řečí obcovací a konfesí a na statistiku rodin a domácností. —

Co se letošní organizace strojového oddělení dotýče, sestávalo toto ze dvou šicht: jedna pracovala od 7. hod. ranní do 2. hodiny odpoč., druhá od 2. do 9. hod. večer. Celkový personál pracovní sestával z 10 třídičů, pokud se týká rozkládačů materiálu, 20 osob zaměstnaných při strojích a 6 zvláštních obsluhovačů skříní příhrádkových. Strojů pracovalo v každé šichtě po deseti, celkový počet obnášel 12 (2 byly tedy vždy v rezervě). Co se týče mzdy, obdržel každý strojník za šichtu 7hodinnou denně 3 K 25 h a 20 h náhradou za poplatek domovníkovi (buď z rána neb večer), za šichtu 9hodinnou 4 K 20 h. Při plus nad stanovený denní průměr obdržel nad to za každých 1000 lístků vyřazených při I. vyčítání 46 hal., při druhém 42 hal.

Co se týče tempa pracovního, obnášel průměrný výkon při I. vyčítání za 1 hodinu 1000 (maximální 1400) lístků, při druhém průměrný 1100, maximální 1500 lístků. Výsledky ostatních stadií

²²⁾ Příklady toho viz Meinzingen I. c. str. 589. dole.

dosud nejsou známy. Rauchberg udává pro rok 1890 průměrný hodinný výkon vůbec na 823 lístků, i je již z toho zjevno, že také po té stránce značí poslední zpracování žádoucí pokrok. Arci nesluší přehlížeti, že stupňování tempa pracovního má své nezbytné meze v tom, že vždy po jisté partii pracovník musí stroj zastaviti a výsledky hodin poznamenati a že v tom směru tedy stěží lze do budoucna očekávati pokroků dalších.

Zbývá zmíniti se povšechně o výhodách a eventuelních stinných stránkách strojového zpracování oproti methodám dosud obvyklým. V tom směru netřeba se tu šířiti, ježto otázkou tou zabýval se podrobněji již Rauchberg (srov. články v úvodu citované), a zkušenosti poslední nepříčinily nových momentů, leč snad položily větší důraz na to, jak od šťastného řešení celého plánu zpracovacího a jak již uvedeno bylo, zejména od prozíravého a účelného přidělení vhodných funkcí počítadlům a skříní příhrádkové závisí v prvé řadě přemoc techniky strojové nad ruční. Jako povšechné pravidlo sluší uvést, že strojové zpracování má především všude tam přednost, kde běží o zpracování údajů individuálních (jak tomu právě při moderním sčítání lidu, nikoli však na př. v oboru statistiky obchodní neb agrární), vedle toho však beze sporu zvláště tam, kde by i při jiné methodě zpracovací prvotní seznamy musily býti přepisovány na individuální lístky sčítací (jakž tomu rovněž při sčítání lidu v Rakousku; jinak již v Uhrách, Německu atd.). Hlavní význam zpracování strojového spočívá v tom, že jedním a týmž vyčítáním na ráz řeší se celá řada složitých problémů, jejichž vyřízení cestou obvyklého dosud systému kladení lístků sčítacích vyžadovalo by množství nejvýš obtížných a zdržujících třídění a počítání. Moment tento padá tím více na váhu, čím složitější úkoly ukládá nová doba moderní statistice úřední a čím jasněji proniká k platnosti poznání, že budoucnost statistiky spočívá ve zjemněném rozboru materialů. Uvažme jen, jaký význam budou míti pro nás výsledky sčítání lidu dle povolání kombinované s řečí obcovací (resp. konfesí) a jak nesnadno a nepoměrně nákladno bylo by zjednati výsledky řečené obvyklým postupem ručního kladení. Jak hravě naproti tomu zhošťuje se stroj tohoto složitého úkolu! A při tom nesmí se zapomínati, že jediný zdroj chyb, s jakým každá statistická práce musí bojovati, může vytrysknouti toliko ve stadiu dirkování, tedy přenášení dat z prvotního materiálu na lístky průbojné a tu ještě stroj sám svým zařízením skýtá možnost odhaliti případné hrubé, protimyslné chyby, tak že v čas může býti postaráno o nápravu jejich.²³⁾ Všecky uvedené výhody ovšem staly by se dosti problematickými, kdyby finanční stránka strojového zpracování mluvila ve prospěch systémů

²³⁾ Srovnej o tomto zařízení Rauchberg, Allgem. stat. Archiv II., 1., str. 101. shora.

dosud obvyklých. Věc ta nemá snad význam jen fiskální, neboť jako všude jinde, tak i v oboru statistickém náhrada práce ruční technikou strojovou má v zápětí citelné otřesy sociální. Jak Rauchberg již podrobněji ukázal a jak ostatně vysvítá z hořejšího, funkce jednotlivých pracovních sil při technice strojové nabývají rázu továrního: zjednodušují se na minimum a stávají se více méně mechanickými. A není vyloučena možnost, že postupy času snad podaří se tu ještě dále nahraditi práci lidskou strojem, zejména v tom směru dějí se nové pokusy o vynález, aby stroj sám registroval již výsledky, které dnes musí z hodin opisovati pracovník, čímž, jak jsme viděli, v nemalé míře tempo pracovní bývá zdržováno. Přirozeným důsledkem toho je i u srovnání s methodami dřívějšími, vyžadujícími intensivní a vysilující duševní činnosti zaměstnaných, poměrný pokles počtu potřebných sil pracovních i sazeb mezdních. A třeba by ovšem v první řadě pro řešení otázky, má-li správná statistika přejíti k technice strojové, byly směřodatnými důvody technické, nesmí se přehlížeti v druhé řadě ani hospodářský moment otázky nákladů ani posléze uvedený moment sociálně-politický, jestliže by se podrobně prokázalo, že různými technickými postupy lze dosíci výsledků rovnocenných a výkonů stejné hodnoty, jmenovitě i stejně bohatého místního, časového a věcného členění.²⁴⁾ Než jak již pro r. 1890 Rauchberg podrobnými číslicemi, a později i Bodio ukázal a jak nejnověji svědčí i poslední zpracování rak. sčítání lidu, právě po stránce finanční technika strojová vykazuje nepoměrnou převahu nad zpracováním ručním. Rauchberg, vzav za základ svého výpočtu nákladů na zpracování ruční sazby pruského statistického úřadu, dospívá k závěru, že strojovou technikou ušetřilo se při zpracování roku 1890 u nás ne méně než 127.700 zl. Theoretický tento výpočet ovšem zůstává ještě značně pozadu za skutečností vzhledem k četným momentům, jež by ruční zpracování připsati musilo k svým passivům a jež theoreticky nedají se ani přibližně určit. Také poslední zpracování rakouské potvrzuje na novo vývody Rauchbergovy. Náklad letošní je menší již o náklady zřizovací (použiloť se strojů z r. 1890) a také náklad provozovací je následkem účelnějšího rozvrhu pracovního, zejména menšího počtu elektrických vyčítání, ještě menší než r. 1890, ač výsledky zpracování, jak známo, jsou mnohem bohatší a složitější. Vyjádřiti otázku tuto přesnými číslicemi je dnes, kdy zpracování není ještě skončeno, ba ani konečný plán není definitivně stanoven, naprosto nemožno.

Co se konečně námitek proti technice strojové z různých stran činěných týče, lze tu odkázati prostě na vývody Rauchbergovy (Allg. stat. Archiv, IV., 1., str. 150.—161.), který pře-

²⁴⁾ Srovn. o tom zajímavou polemiku v Mayrově článku »Elektrische Auszählung und Socialpolitik« v Allg. stat. Archiv, ročn. V. 2. z r. 1899.

svědčivě ukázal, jak neprávem vytýká se strojovému zpracování »umělostkářství«, nezvyklý a nezáživný rozsah publikací statistických, který stěžuje porozumění a zastrahuje konsumenta (čtenáře), vymezil dále poměr statistických orgánů vztahujících se na menší teritoria (hlavně městských) k nové technice, uvedl na pravou míru výtky o šablonovitém, jednotvárném projednávání látky atd.

Shrneme-li tedy dosavadní výklady v konečný posudek, označíme právem dnešní techniku zpracování rakouského sčítání lidu za nejvhodnější, v pravdě pokrokový a nejen po stránce technické, nýbrž i finanční nejúčelnější prostředek, jakým statistická ústřední komise v tomto případě řeší nesnadný a zodpovědný svůj úkol.

K úplnosti zbývalo by ještě promluvit o technice publikační, než o tom dnes ještě nelze referovati, i vyhrazuji si zprávy o tom do referátů o jednotlivých publikacích »Rakouské statistiky«, výsledkům sčítání lidu z r. 1900 určených.

* * *

Vedle podrobně vyličeného hlavního depouillementu přísluší c. k. statistické ústřední komisi u příležitosti zpracování materiálu nabytého při sčítání lidu ještě celá řada úkolů jiných nehledě k tomu, co již shora (na str. 59.) o t. zv. výsledcích sumárních, seznamu osad a obecním slovníku bylo řečeno. Sem spadá v první řadě zpracování výsledků sčítání o cizincích v Rakousku, k němuž zpracovací materiál zjedná se tím, že již při stadiu vyznačování data o cizincích vpisují se na zvláštní lístky, jež pak (po zpracování systémem ručního kladení) rozešlou se za účelem výměny s jinými státy příslušným vládám. Naopak opět data o Rakušanech v cizině zpracují se na základě sčítacích lístků z cizích smluvních států došlých. Důležitým úkolem dále je zpracování statistiky bytů a domů a nezaměstnaných v určitých velkých městech, při němž vídeňská ústředna použila prostě systému ručního kladení lístků, kteréžto řízení nepodává jinak podnětu k zvláštním poznámkám. Roku 1890 provedly toto zpracování příslušné městské statistické úřady; při posledním sčítání jediná pražská statist. kancelář přes značné obtíže a velký náklad, jaký vzhledem k nebývalému rozsahu příslušného prvotního popisu ze zpracování statistiky poměrů příbytečných a nezaměstnaných hrozil vzejíti, dovedla správně pochopiti poslání své a provedla řečené zpracování dle přesných a podrobných plánů c. k. statistické ústřední komise, někdy snad vzhledem k jakosti materiálu snad až příliš daleko jdoucích, samostatně na vlastní náklad. Výsledky sčítání dobytka byly zpracovány posledně jen na základě koncentračních formulářů politických úřadů I. instance, tedy postupem decentralistickým. Jemnější analýsu ponechává si statistická ústředna patrně až k příležitosti zpracování sčítání závodů živnostenských a rolnických z r. 1902.

Vedle těchto vlastních prací obstarala u příležitosti depouillementu posledního sčítání lidu statistická ústřední komise celou řadu prací pro interesované menší veřejnoprávní organizace; tak pro vídeňskou obec sepsala obsáhlý katastr všech do Vídně příslušných a v Rakousku přítomných, počtem 719.994 lístků,²⁵⁾ pro náboženské obce evangelickou a israelitskou ve Vídni vypsala na zvláštní lístky data všech jejich příslušníků atd.

Vyčerpav takto úkol svůj poznamenávám ještě jenom, že přes to, že tak složitý a bohatě utvářený aparát, jak svrchu byl vyličen, pracuje na statistickém zužití materiálu získaného při sčítání lidu, zůstává materiál tento vzhledem k tomu, že říšská statistika přirozeně většinou jen podávati může přehledy říšské a sumáře zemské, jen v nepatrném poměrně zlomku všímajíc si i menších detailů teritoriálních, tak nevyčerpán, že vzhledem k četným neodkladným a naléhavým úkolům hospodářsko-politickým, speciálně však i k úkolům čistě česko-hospodářským, se přímo neodolatelně ukazuje nutnost, aby i statistické úřady menších obvodů správních, zvláště pak český a moravský, nenechávaly bohatství ve sčítacím materiálu uložené naprosto nepovšimnuto a přiložily v brzku ruce k doplnění monumentálního díla. Lze se nadíti, že také našim samosprávným orgánům statistickým umožněno bude v dohledné době, aby při plném pochopení úkolů svých pokročily v plnění jich aspoň tak dalece, jako jsme byli svědky podivuhodného pokroku ústřední říšské statistiky při sčítání lidu v posledním desetiletí?

Terminus monere.

Příspěvek ku výkladu zemských desk půhonných.

Napsal JUDr. M. Stieber.

V zápisech desk půhonných¹⁾, které ku prvotnímu půhonu byly připojovány, shrnujíce takto od půhonu až k exekuci všechny soudní a úřednické akty na jednom místě, setkáváme se také se zápisem, označeným »terminus monere«. Zápis tento, nesrovná-li se s jinými, na jiných místech se nalézajícími vysvětlivkami, jest sám o sobě málo srozumitelný a mohl by neznalého, se soudním řízením českým blíže se neobírajícího čtenáře svést k domněnce, že snad tu jde o »monitio«, »úmluvu« českého exekučního práva.²⁾ Je proto úkolem této stati

²⁵⁾ Srov. »Österreichische Statistik« díl LXIV. seš. 1. str. 122.

¹⁾ Viz *Emler*, Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých. I. V Praze 1870.

²⁾ *Žireček*, Codex juris boh. II₂, Řád práva zemského str. 212, Ondřej z Dubé str. 371, Všehrd IV. hl. 13, *Brandl*, Glossarium str. 347.